

ՄՆՈՑԻ ԱՊՇՈՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՀԱՐԵՑԱԼԻՔՆԵՐ ԵՒ ՆԵԽԸ- ՊԸՅՈՐԾՈՒՆՔՆԵՐ

Նախիջևանցիք չ'նայելով, որ դարեր են անցել այն օրից, երբ Հեռացել են իւրեանց մայր Հայրենիքից, բաժանուել, կտրուել են իւրեանց Հայրենակիցներից և ստիպուած են եղել ապրել առանձնացած, օտարներ լի մէջ և միշտ-Հանապաղ ենթարկուել են օտարների սովորութիւններին, վարք ու բարքին, այնուամենայնիւ դեռ պահպանել են իւրեանց մէջ շատ ծէսեր, սնտոխապաշտութիւններ, Հաւատալիքներ ու նախապաշարմունքներ, որոնք յար և նման են բուն Հայրենիքում ապրող Հայերի մէջ պահպանուածներին: Նոքա միջև անդամ պահպանել են նոյն աշխարհաՀայեցողութիւնը կեանքի դանազան երևոյթները մասին և շարունակել են իւրեանց առօրեայ կեանքում ևս ղեկավարուել նոյն սկզբունքներով, նոյն գաղափարներով, նոյն նպատակներով, որոնք ընդՀանուր են բովանդակ Հայութեան:

Երկուշարթի օրը մի նոր բան չ'պէտք է բռնել, ճանապարհի չ'պէտք է դուրս դալ, որովհետև ծանր օր է, բռնած դործդ չի յաջողիլ, ճանապարհորդութիւնդ վստահաւոր կ'լինի:

Երկուշարթին բարի օր է, բայց այդ օրը լուացք անելը լաւ չէ, որովհետև այդ օրուայ լուացած շաղկիկ Վարտի մաշուցքովք կ'աղտոտես:

Չորեքշարթին բարի չէ, որովհետև այդ օրը ամեն կախարդութիւն յաջողում է:

Հինգշարթին բարի օր է. այդ օրուայ բռնած բոլոր գործերը յաջողութեամբ կ'վերջանան:

Ուրբաթը «գէշ է», որովհետև Քրիստոսի չարչարանքի օրն է:

Չարաթ օրը Նոր դործ պէտք չէ սկսել, որովհետև երկար կ'ընշի. այդ օրը երեկոյեան էլ մածուն չ'պէտք է դնել, որովհետև կ'շաղուի:

ՆաՀանջ տարին ամուսնանայր լաւ չէ, որովհետեւ ամուսնութիւնը բաղդաւոր չի լինիլ, ամուսինները սիրով չեն ապրիլ միմեանց հետ, ամուսիններից մէկը կ'մեռնի:

Մարտ ամօին, կամ, ինչպէս զիւղացիք ասում են, «Քիւլ-չուկ» ամօին բան չի կարելի կտրել, ոչխար և առհասարակ անասուն չի կարելի մորթել, ուստի և պէտք է, իրբե նշան, այդ ամսի ընթացքում շարունակ դռների շէմքի մի անկիւնում մի «չաթալ» — պատառաքաղ տնկել, որ մտնող-դուրս եկողները տեսնեն ու զգոյշ լինին:

«Մըջինքին» — Միջինքին բան անել չի կարելի, որովհետեւ «մուկը կ'կրծէ» — Մկան տօն է:

Ս. Գէորգի երկուշարթին (Սպ. 23) «Քաշուցք» է, այսինքն ով որ այդ օրը բան բանէ, ձեռքն ու ոտքը կ'քաշուեն:

Հինունքի ամեն Հինդշարթի բան չի կարելի բանել, որովհետեւ «կաթակը կ'ղարնէ» — կաթակի տօն է:

Հինունքի ամեն երեկոյ, արեւը մայր մտնելուց յետոյ, բան բանել չի կարելի, որովհետեւ Հաւկուր կ'լինես:

Կիւրակի օրերը թէ ալիւր մաղես, սիրական՝ որդուդ կը թաղես:

Որ կինն որ երեքշարթի օրը շապիկը փոխէ, «էրիկը», — մարդը կ'մեռնի:

Անձրևոտ, ցիւ ձմեռը վնասակար է դաշտերին ու ճանապարհներին. պէտք է տան անդրանկին զարնել տալ «սոփաներին» — Հնոցներին, որ ցուրտ լինի, ձիւն դալ, որ արտերը, դաշտերը ծածկուեն ու ճանապարհները ամրանան:

«Խառկոտրուկից» — Խաղկազարդից պահուած օրհնած ուռը պէտք է խաչաձև միմեանց վերայ գնելով համբարել, ձգել կրակը, այրել, որ քամին դադարի, փոթորիկն ու մրրիկը Հանդստանան:

«Սատանայի Հարսնքի» — օգապտոյտի մէջ պէտք է մի զմեկին ձգել, որ չար քամին բարձրացնող սատանայի մատը կտրուի ու օգապտոյտը Հանդստանայ:

Մեռեալ յուղարկաւորելու ժամանակ ով չ'վեր կենալ տեղից, չ'կանգնի, «մեռելիփո» կ'լինի, ուստի և ննջեցնալ տա-

նելու ժամանակ պէտք է քնածներին զարթեցնել, մինչև անգամ երկխոսները օրօրացներն էլ պէտք է վերցնել, բարձր տեղ դնել:

Կանանց երկունքի ժամանակ պէտք է սենհակում գլուխը թափել փակուած տեղերն ու առարկաները՝ դռները, պահարանները, արկղները, գորոցները բանալ, որ երեխայ բերելը հեշտ լինի, երկունքի ցաւը թեթեւ լինի:

Տղոցկանի վերայ պէտք է ջէնկի թուր — պատերազմի սուր դնել, որ թեթեւ բերէ, կամ նոյն նպատակով նոյն սրի վերայ ջուր ածել ու ջուրը խմեցնել տղոցկանին:

»Այրաստի» կամ «ծովի մար» տեսնող մարդկանց թուրը կամ դօտին պէտք է դնել տղոցկանի վերայ, որ երեխան շուտ ու թեթեւ աշխարհ գալ:

«Բաւհուն» — բուն որ տան վերայ որ նստի ու բուայ, նշան է, թէ այն տանից մարդ պիտի մեռնի:

Եթէ բուի սիրտն ու աջ ոտքն առնես, քնած մարդու վերայ դնես, իսկոյն նա կ'սկսի իւր արած բաները պատմել:

Եթէ բուի սիրտն ու ոտքը թւեւրիգ տակը պահես, շները չեն հաջիլ վերագ:

Նոր լուսին տեսնողը պէտք է մազերի ծալքից մկրատով մի փոքր կտրէ, որ մազը աճի:

Կարճ մազ ունեցողի մազը կաճի, եթէ նա բաղնիքի ժամանակ երկար մազ ունեցողի մազից թափուող ջրից երեք անգամ անէ ու խմէ:

Եթէ երեք շաբաթ օր իրար վերայ, արևը դեռ չ'ծագած, մազերից ծալքից մի փոքր կտրես, մազերդ շատ կ'երկարեն:

«Մազերկան» կեր, որ մազդ երկարի:

Կանայք եթէ չեն ուզում, որ նոցա մազերը թափեն, տղա մարդու գլխարկ չպէտք է ծածկեն:

Խուզած մազդ պէտք է կրակի մէջ ձգես, թէ չէ գլխացաւ կ'ունենաս:

Մազը աղբի հետ դուրս չ'պէտք է ձգել, որովհետև աղբի մէջ քուջուջ անող թռչունի ոտքին կարող է փաթաթուել, թռչունն էլ կ'անիծէ մազի տիրոջը ու նորա գլխի ցաւը անպակաս կ'լինի:

Մազ էուլ տուողի փորի մէջ մազը օձ կ'դառնայ:

Եթէ Հիւանդ կնոջ մազերը դարձան ոկղբին արդաւանդ Հողի մէջ թաղես, այդ մազերը արեղակի տաքութիւնից օձ կ'դառնան:

Դեղին մազը վատ բնութեան նշան է:

Քարեկամիդ տանը մազերդ խուզիր, չարակամիդ տանը եղունգդ կտրիր:

Եղունգ կրծողը բարակացաւ կ'ստանայ:

Եղնգի վերայ կոխող-անցնող աղջկայ բաղդը եօթ տարի կ'փակուի:

Կտրած եղունգը պէտք է պատի տակը թաղել:

Եղնգի վերայ ճնորեկն ունենալը նոր Հազուստ Հաղ-նելու նշան է:

Եղունգ ալելը լաւ չէ, որովհետեւ եղունգ այլոց մարդու եղունգերը այն աշխարհում կ'պահանջեն, ու թէ որ չ'զտնուի, եղնգի տիրոջը կ'այրեն:

Որ մարդու եղունգն որ մօխն մօտիկ կ'պած լինի, նորա ազգականների սէրը նորա վերայ շատ կ'լինի:

Դրան շէմքի վերայ կանգնած միմեանց ձեռք տալը-բարեւը լաւ չէ, որովհետեւ բարեկամները միմեանց կ'թշնամանան, կ'խռովեն միմեանցից:

Աջքի պաղելը ճանապարհ է ցոյց տալիս, ճշեռաւորն գալու նշան է:

Կերակրի սեղանի վերայից բան ընկնելը, կոտորուելը, թափուելը Հիւր գալու նշան է:

Աւաջին անգամ երբ ամպի որոտումն լսես, պէտք է մի քար առնես ձեռքդ ու երեք անգամ մէջքիդ դարնես, որ մէջքդ ամրանայ:

Նոր լուսին տեսնողը եթէ մի երկաթի կտոր դնէ ատամների տակ, ատամները կ'ամրանան, և ալլն և ալլն:

Տղոցկանին, երեխաներին և առհասարակ ամեն մի լաւ բան, մինչև իսկ խմորեղէնը պէտք է պահպանել չար աչքից, թէ չէ կարող են ճնաղար դնել - աչքով տալ: Չար աչքից, կ'սմ ինչպէս ասում են, ճչար նազարից՝ բռնուածներին կա-

րելի է զանազան աղօթքներով աղատել, բժշկել, աչքի զօրութիւնը նոցա վերալից հանել:

Տղոցկանին չար աչքից բժշկելու համար պէտք է այս-պէս աղօթել.

Տուն ունիմ երկաթէ,
Պատերը ամենը կտրակէ,
Սուրբ կոյսը մէջը քուն է,
Սուրբ Գրիգորը զարթուն է:
Երեք-երեք պոչ ձիաւոր,
Երեքն ալ կանանչ կապաւոր՝—
Մէկը Յիսուս, մէկը Քրիստոս,
մէկը մեր Տէրը:

Ելլանք բարձր սարերով,
Իջանք խոր-խոր ձորերով,
Հարիւր հազար հրեշտակով,
Առջի Տէր, հար կերթաս:

Միւս աչքով տուածներին պէտք է հետևեալ կերպով աղօթել:

Աղօթիմ ութը մատով,
Աստուածամօր քաղցր կաթով,
Կողմալին, Դամէանոսին,
Ընարծաթ բժշկին բժշկարանով,
Սե օձը կթեցին,
Առանց մակարդ մակարդեցին,
Մարը կերաւ ճաթեցաւ,

Երթամ դուռը հըւրճին,
Էլլիմ էրդիկը տղոցկանին,
Բալնիք ձգիմ վերապաշտին.
Սուրբ ունիմ, սուրբ գօտի ունիմ,
Սուրբ գօտի կապած ունիմ:
Պօղոս, Պետրոս, Անդրեանոս,
Գերեզմանին Տէրն Յիսուս,
Հալո Յովսէփ, կոյս Մարիամ,
Քուն եղաւ, երազ տեսաւ,
Բերդէ քաղաք ընծայեցաւ,
Ի խանձարուրս պատեցաւ:

Դուստրը կերաւ, պատռեցաւ:
Ո՛վ Մարիամ, ինչ կանիս,
Հիւանդ իմ ու ճար չունիմ.
Առ սեւակոթ դանակը,
Մտիւր Աղամայ դրախտը,
Կտրէ իմ սիրելի (այս ինչ անուն)
Չար աչքը, չար փուշը, չոր խոս-
տուկը:

Չար աչքից ախտացածներին կարելի է աղատել հետևեալ աղօթքով.

Աղօթիմ, կաթն է կուսին,
Դաւազանն է Մովսիսին,
Քնարը Դաւիթին,
Մատն է Սողոմոնին,
Ձեռն է Եփեսոսի Քրիստոսին,

Էրօնին, Յերօնին —
Առէ՛ք երկու բերան դանակը,
Կտրէ՛ք չար աչքը, չար փուշը,
Չար խոստուկը, չար նազարը
(Այս ինչ անուն) ծառային:

Նախնիջևանցիք, բացի տղոցկանի Հիւանդութիւններից, շատ ուրիշ ցաւեր էլ բուժում են զանազան աղօթքներով,

որովհետև կարծում են, թէ Հիւանդութիւնները մեծ մասն առաջ է գալիս պէս-պէս չար պատահմունքներից, չար աչքերից, վախից, Գլխացաւը, ատամնացաւը, մարմնի զանազան մասերում պատահած ծակոցքները - «խոտոտկը», փայծաղի - «դալախի» Հիւանդութիւնները, մէջքացաւը, պորտացաւը - «կռնան», գաղտուկ ջերմը, դորտնուկը, «դիմրեկին» - մկնատամը, մինչև խոկ կարճի, օձի և ազգի-ազգի թունաւոր միջատների խայթուածքը բոլորը, բոլորը ունին իւրեանց աղօթքները: Եւ այդ աղօթքները հասարակ բաներ չեն, այլ «սրբունակ» են, այսինքն սուրբ աղօթքների զօրութիւն ունին:

Մկնատամը - «դիմրեկին» բժշկելու համար, օրինակի համար, ասում են Հետևեալ «աղօթքանման» աստղուածքը.

Մրջուներ սարան կանէր.

Քրիստոս եկաւ, վրան նայեցաւ, զարմացաւ.

ԹԻՒՖ, ԹԻՒՖ, ԹՔԵՑ վրան, չորացաւ.

«Կռնան» կամ պորտացաւն աղօթում են այսպէս.

Քրիստոս մեր դուռը դէմ առաւ, Այն ողորմելի էրկանը

Քարը բարձ արաւ, Ողորմելի կնկանը

Հողը դօշակ արաւ. Ա՛ռ թոնդերէն ծաղեկը,

Թթու մածուն, գարի հաց, Կտրէ՛ (այս ինչ անուն մարդու):

Խոռ դգալ, խոռ լոկակ մէջը բրդած: Չար աչքը, չար փուշը, չար կռնան ¹⁾:

Բացի աղօթքներից, նախիջևանցի պառաւանները զանազան Հիւանդութիւններ, տկարութիւններ ու ցաւեր բժշկել ու բժըշկում են, կամ ինչպէս ինքեանք ասում են, «ճար են անում» զանազան «ճարերով», որոնց բոլորի Հիմքը ևս կաղմում են պէս-պէս սնտոխապաշտութիւններ, նախապաշարմունքներ և հաւատալիքներ:

Հաւուր եղածների աչքերը, օրինակի համար, չղջիկի արիւն են կաթեցնում, երևի, Հիմնուելով այն հանգամանքի վերապ, որ չղջիկները միայն զիշերն են լոյս տեսնում:

¹⁾ Այս աղօթքների օրինակներն իւր ձերունի մօր բերանից առնելով, հաղորդել է մեզ Տէր. Գէորգ Քէլլէշահինեանը:

Մեռելիոս եղածներին տանում են գերեզմանոց, կանգնեցնում են այն մեռեալի գերեզմանի վերայ, որից կարծում են, թէ մեռելիոս է եղել Հիւանդը, և ոտքերին ու ձեռքերին ջուր են ածում, այնպէս լարմարացնելով կամ կանգնեցնելով, որ Հիւանդի ոտքերը մեռեալի ոտքերի, ձեռքերն էլ ձեռքերի տեղը դան:

Մեռելիոս լինում են կամ մեռեալից վախենալով, կամ մեռեալ լուղարկուտընդու ժամանակ չ'վերկենալով, տոդից չ'կանգնելով և կամ թաղման ժամանակ շատ լաց լինելուց ու տանջուելուց: Մեռելիոս լինելու առաջն առնելու Համար, երբ որ տեսնում են, որ մէկը շատ է լաց լինում, չարչարուում ու տանջուում, առնում են գերեզմանի Հողից մի բուռը Հող ու լցնում են սուգ անողի կռնակն օձիքի տակից: Մեռելիոսներին բժշկում են և «Քցելանքով» «Քցելանքը» մի սնտրիապաշտական դարման կամ ճար է, որ պատրաստում են և գործ են դնում երեք տեսակ: Կամ Հիւանդի ոտքն ու ձեռքը լուանում են, լետոյ լուացքաջրի մէջ ձգում են կորեկ ու շաքար, Հիւանդին թքել են տալիս ջրի մէջը, մազերը կտորում, ձգում են ջուրը, քրամանի վերայ փռում են Հիւանդի մի նշանից (շորից), զիշերը դնում են լուսնի տակ և առաւօտեան այդ բոլորը տանում, թափում են խաչ-ճամբայի վերայ. կամ Հիւանդի ոտքն ու ձեռքը լուանում են և թափում են խաչ ճանապարհի վերայ, լետոյ շինում են մի պաճուճապատանք—«խումաջիկ», աւնում են Հիւանդի շորից մի անպէտք կտոր ու մէջը դնում են կորեկ, սոխ, եօթ տեսակ միրգ, տալիս են Հիւանդին շաքար, որ նա երեք անգամ խածնէ ու թքէ և ապա զիշերը այդ բոլորը դնելով Հիւանդի անկողնի տակ, երկրորդ զիշերը տանում են, ձգում են խաչ-ճանապարհի վերայ. կամ առնում են եօթ տեսակ անուշեղէն (միրգ), մի սոխ, մի կտոր շաքար, մի քանի փոքրիկ «խումաջիկներ» և այս բոլորը կապելով փոքրիկ կապոցիկների մէջ, մի մաղի մէջ են լցնում և դնում Հիւանդի բարձի տակ, որ մնալ ամբողջ զիշերը: Միւս օրն առնում են մաղը և անխօս տանում, թափում են նորա պարունակութիւնը խաչ-ճանապարհի վերայ ու անխօս վերադառնում տուն: Հիւանդի այն Հարցին, թէ «ինչ

բերիր», պատասխանում են. «Թեթևութիւն ու սուղօրութիւն»:

«Քցեկանքը», որ, ինչպէս երևում է, առաջ է եկել ձգել-քցել բառից, որովհետեւ նա ձգում է կամ թափում է ճանապարհի վերայ, դորձ է ածում և «Հանդէպքի» դէմ: «Հանդէպք» ասելով, նախընթացից հասկանում են ամեն մի Հիւանդութիւն, որ առաջ եկած են համարում չար պատահմունքից-հանդիպելուց, սաստիկ վախճնալուց, սաստիկ ամաչելուց — «առ առնելուց», և այլն և այլն:

Որպէսզի իմանան, թէ «Հանդէպքը» ընչից է առաջ եկել և կարողանան թեթևացնել ու բժշկել նորան, նախընթացից սովորաբար «թեթեւ են թափում»: Նոքա նախապէս հարց ու փորձ անելով և իմանալով, թէ Հիւանդի ո՞ր տեղն է ցաւում, մի ջրով լիքն ամօն են բռնում ցաւած տեղի վերայ ու հալում, թափում են նորա մէջ կամ արճիճ կամ մեղրամոմ: Այնուհետեւ նոքա քննում են ջուրը և արճիճ կամ մերամոմի ջրի մէջ ստացած զանազան ձևերից գուշակում են, թէ հանդէպը առաջ է եկել, պատահել է այս ինչ առարկայից, կամ այս ինչ դէպքից: Թէ ընչից է առաջ եկել «Հանդէպքը» — իմանում են և դիւթիւններ կամ հմայութիւններ անելով — «Ֆայ բանալով»: Հմայում են սովորաբար կամ խաղաթղթերով, կամ տէրողորմեայով և կամ, որ շատ ընդունուած է, բակլայ կամ ՅՕ կամ 41: Բակլաների մէջ խառնում են հացի կտոր, ձգելով, կամ, ինչպէս ասում են, չրակլայ բանալով: Բակլայ նետող դիւթերի — «Ֆայլիների» բակլաների թիւը լինում է աղի կտոր և մի փայլուն քար կամ ապակու կտոր: Բակլաները երկու ավով իրար լաւ խառնելուց յետոյ, դիւթերը փրձում են նոցա զետնի կամ սեղանի վերայ և նոցա շարուածքից, միմեանցից հեռու կամ մօտ լինելուց զանազան գուշակութիւններ են անում:

Նախընթացից Հին մարդկանց և տիրապէս դիւղացուց հրեակալութիւնն էլ լցուած ու պաշարուած է զանազան գերբնական արարածներով ու հոգիներով՝ «խոնջողոցներով», «մեղմէնադէկներով», «բողոջներով», «Ժիւլոտներով», «ծովի-մարերով», «Ըռայիմ-թառայիմներով», «մանդլներով» և ազգի-ազգի

«խորթ լախներով», «ջիններով», սատանաներով ու գւեներով: Նախիջևանցւոց երևակայութեամբ այդ արարածները միշտ ներկայ են, միշտ խառնուում են մարդկանց գործերին, միշտ աշխատում են պէս-պէս փորձանքներ բերել մարդկանց գլխին, ուստի և պէտք է հանապազ զգոյշ լինել նոցանից, ընկած տեղը միշտ աղօթքներ ասելով ու չորս կողմը խաչակնքելով:

Խոնջողոզներն ապրում են տների չարդախներում—«թաւաններում», մէզմէն աղէկները—քանդուած տներում, ամալի բնակարաններում, ըողոջները—տների մէջ գտնուած գոց տեղերում, մութ անկիւններում, պատերի ճեղքներում, ծովի-մարերը—ջրերում, մանգրները—լեռներում, անտառներում, խորթ լախները—գերեզմանոցներում, իսկ միւսներն ամեն տեղ:

Խոնջողոզները սովորաբար երևում են Նոր-տարու գիշերը. նոքա հազած են լինում փախթէ պատռուտուն հալաւներ, որոնց ցնցոտիներից ու ծուէններից երկաթէ գունտեր են կախուած լինում. նոքա, երբ յաջողում է նոցա մէկին բռնել, նստում են նորա վերայ և ճնշում իւրեանց ծանրութեան տակ: Ժիւլտներն անիւ են դառնում ու վազում մարդկանց յետևից: Խորթ լախները մեռեալների ուրուականներն են, որոնք յաճախակի երևում են մարդկանց ու սարսափաւար անում նոցա: Առայիմ-թառալիմները նոյնպէս երևում են Նոր-տարու գիշերը, մտնելով տները հնոցների ծխնելոյզներից և դուրս գալով վառարանի դռնից. նոքա երկար երկաթէ մագիլներ ունին, սպիտակահեր են և մօրուեղ: Դովի-մարերն երկարամազ կանանց նման են. նոցա ոյժը նոցա մագերի մէջ է: Եթէ նոցա մագերը կտրես, նոքա քեզ գերի կ'լինին և զանազան ծառայութիւններ կանեն: Մեզմէնաղէկների կրունկները «թեռ» են—ընդհակառակն են. նոքա գիշերները լուսաւորում են իւրեանց բնակարանները, «խաղ են կանչում»—երգում են, պարում են և ամբողջ գիշերը խաղ ու հարսանիքի մէջ են անցկացնում: Եթէ նոցա յաջողում է մէկին բռնել, նոքա նորան էլ տանում են իւրեանց բնակարանները, նոքա էլ ստիպում են իւրեանց հետ պարել, և այնքան չարչարում ու տանջում են, որ բռնուածը համարեա թէ ուշաթափուում ու նուազում է:

Այն ժամանակ նոքա դուրս են Հանում նորան, տանում են մի անծանօթ տեղ և արձակում: Մանդրները կամ մանդր-մարդիկը անճառնի թղուկներ են, որոնք զանազան խաղեր են խաղում մարդկանց գլխին: Հաւանական է կարծել, որ նոքա գերմանական առասպելների ու հեքիաթների մէջ մեծ դեր խաղացող «գնոմների» պէս բաներ են, որոնք, ինչպէս յայտնի է, նոյնպէս ապրում են լեռներում: Յողոջները կամ պատի — բողոջները նմանում են Ռուսաց բլուկաց կոչուած արարածին կամ հրէշին: Նախիջևանցիք փոխաբերական մտքով պատի — բողոջ կոչում են այն մարդկանց, որոնք չեն սիրում մարդամէջ խառնուել:

Գոցա, այդ արարածներին տեսողներ են եղել, նոցա փորձանքներին ենթարկուողներ են եղել: Պատմում են, որ մէկ անգամ «Չերքեզին Յարութինը գնացել է եալին ¹⁾ և բռնիլ է «Ալբաստին», այսինքն ծովի-մար, ու ուղեցիլ է մազերը կտրիլ: «Աման, ասիլ է Ալբաստին, մի կտրիլ մազերս, կ'իստատանամ մինչև օխտը պորտիդ Հոն չերևնալ, վրտեղ քու նշանդ ըլլայ»: Յարութինը Ալբաստինն էրդում անիլ տուիլ է ու անպէս ապուլ տուիլ է, չէնէ էկէր մազերը կտրէր նը, Ալբաստին նարա դուռը եսիր պիտ ըլլար»:

Գիւղացի պառաւներից մէկը պատմում է. «Իմիս մեծաւ դայեկ էր. նա շատ դաբրա մեզի կ'պատմէր իրեն կտրւր եկածը: Մէկ գիշեր, կասէր նա, ըռհաթ ²⁾ պառկիլ իմ, քուն իմ: Անկաճիս տուէն մէկ ձան կուգայ, քի «Դայեակ մա, դայեակ մա, շուտ ել, քեզի տղոցկանի պիտ տանինք»: Ես այիմ-ըէլիմ ³⁾ կելիմ տեղէս դուս, կ'նայիմ, որ իմիս ճանչցած մաշդիկս ինձի պիտ տանին իմիս գիտցած մաշդոց մէկի՛ն տուներ: Կելիմ այդ մաշդոց կեշտամ: Քիչ կեշտամ, շատ կեշտամ, կ'հասնինք մէքամ տունի պէս բանի: Նես կ'մուտնում ու լինչ տեսնում, կ'նայիմ, որ ադտեղ էրդ մաշդոց կրբունկները ալայինը թեռս է, ու ես նոր կիմանամ ինչ օյիների էկածս—

¹⁾ Եալին—եզերք, ափ ²⁾ Ըռհաթ—հանգիստ: ³⁾ Ալիմ—բէլիմ—մէկէն, իրեն հաշիւ չ'տուած:

մեծիմէն աղէկներուն մէջը Լղաճս: Էյ ինչ ալ լանը: Դաքա ին-
ձի պատիւ կուտան, ես ալ տղոցկանի տղան կառնում ու վեր-
ջը կերակուրի կ'նստինք: Տրապեղին ¹⁾ վրան չէշիտ-չէշիտ ²⁾
կերակուրներ կ'դնին ու վիրա ³⁾ զօռ կանին ինձի ուտելու:
Ես ալ աս կառնում, կ'նայիմ թեզաքի ⁴⁾ կտոր, ան կառնում
— կէնէ աղպէս: Սուտ ուտողս կ'լամ, Համա ինչ քաշածս ալ
ինքս դիտիմ, մէալ վէրի Տէրս գիտէ: Կերակուրէն ետքը դա-
քա ինձի տուն կ'ճամբիւն ու իմիս աշխատանքս կուտան, փէշս
մէկ թօփ սոխի կճեպ ուլելով, ու ինձի մինչանքը մեր տունին
մօտիկները ճամբելէն ետքը, իրենք կ'դառնան: Դաքա Հեռա-
ցածներովը, ես ալ ալըր ⁵⁾ սոխի կպեճները կ'վօթիմ ու երեսս
խաչ Հանելէն կ'վազիմ դէպի տուն: Սարախտան ⁶⁾ կելլիմ տե-
ղէս, կնայիմ, որ փեշտմալիս կապի արալըխը ⁷⁾ էրկու Հատ
օսկի կեցիլ է: Նոր խելքի կիննիմ, որ նաքա տուածը ալանալ
օսկի էդիլ է, Համա իմ աչքիս սոխի կճեպ ցուցուցիլ ին: Կը
վազիմ, թարլած տեղս կ'նայիմ, Բնչ կճեպ, Բնչ բարի կճեպ: Ըն
սաՀաթը նաքա էկիլ են էտեէս ու առիլ ին: Փորքէյեան
Ծերօնը պատմում է իրեն պատահած Հետեեալ անցքը. «Իրի-
կուն էր. աշտի ⁸⁾ մութը գետինը կոխել էր. Հաւան խաթի
չամուռ ⁹⁾ էր: Կուշովկայէն ¹⁰⁾ դուս էլլայ, պիտի էշտամ մէկ
ուրիշ խութուռ: Թալայ ¹¹⁾ Հեռանալէս էտե, մէմալ կնայիմ
իմիս բարեկամներէս մէկը՝ Փեօթի Վասիլեվիչը էկիլ է, նստիլ
է դռակի էտեը ու կասէ ինձի. «Հայտա, բարեկամ, էշտանք
իմիս տունս: Ես արմնցած կ'Հացունում դարա. Քուկուդ
տունդ Հօս է Բնչ, զերէ ես գիտէի նարա վտելի մաշդ Լղածը:
Հապա Բնչ է, կասէ դա, նոր գնիլ եմ ու, չիտիս ինչ: Էյ
էշտանքըն էշտանք կասիմ ու կ'քշիմ ձիերուն. ամա իտա մաշ-
դը նստելէն էտե ձիերը տառՀալաթ ¹²⁾ կ'քաշին տուկը:

¹⁾ Տրապեղ=սեղան: ²⁾ Չէշիտ-չէշիտ=զանազան: ³⁾ Վիրա=
միշտ, անդադար: ⁴⁾ Թեզաք=քակոր: ⁵⁾ Ալըր կամ ալըր=այն: ⁶⁾ Սա-
րախտան=առաւօտեան: ⁷⁾ Արալըխ=ճեղք: ⁸⁾ Աշտի=արդէն: ⁹⁾ Խա-
թի չամուռ=սաստիկ ցիխ: ¹⁰⁾ Կուշովկա=գիւղի անուն (Кушовека):
¹¹⁾ Թալայ=շատ: ¹²⁾ ՏառՀալաթ=Հազիւ Հազ:

Քնացելինք Հասանք մէքամ Պալապան ¹⁾ տունի. կնայիմ մէջնալ իլինք չէշիտ-չէշիտ մաշդիկ, որը կելլէ, որը կ'մուտնու: Ձիերս առին—տարին, ինձի ալ առին—մտցուցին նես, զօռ-խըշիմով ²⁾ Հալաւս Հանելու տունին, մէքամ կինամաշդու էրկան շապիկ Հագուցին ու պաշլալեցին ³⁾ չալելու ⁴⁾ ու խաղցնելու. ճոմպոզ տալու ⁵⁾ տունին, չաթալխալալ կայնեցուցին ⁶⁾ ու ազպէս չէշիտ-չէշիտ օյիններ բերին կլօխս ու իրանք ալ խընդալէն ջարդուեցան: Անկից էտե Հանեցին դուս, Համա աշտիս անպէս թողնիլ իմ, որ ճորով-մորով կ'քաշիմ: Աղպէս Հանեցին մէքամ եառի ⁷⁾ վրայ ու լոտէն կտեցին-ձգեցին մէքամ փոսի մէջ. շինըի ⁸⁾ ասքով կեշտամ, անքով կեշտամ էլլելու Հնարը չիքայ, ու ազպէս սախ գիշերը կ'չարչկուիմ:

Սաբախտան ըլլալէն էտե, նոր խելքս կլոխս կ'ծողվիմ, կ'նայիմ, որ մէքամ քուզնիի ⁹⁾ մէջ իմ: Ադ քուզնիին տէրը է-կաւ, բացից դուռ ու ինձի բանին որպիսութիւնը ասաց: Էղիլ է ալըը եառին թեփէն ¹⁰⁾ էլլածս, քուզնիին թեփէն էղիլ է, վտեխէն ես ընկիլ եմ մէջը: Քուզնիէն ալ քիչ մը Հեռու կեշտամ, ձիերուս կ'գտնու՜մ. քրտինք-ջուր կտրած: Հալվանե-րուն անխտակ վազցուցիլ ին, որ նեֆիսները կոխելու չին լալ-ուշափիտան կտրած կայնիլ ին: Աս Հալեքէթներէն ¹¹⁾ էտե կիմանամ կլոխս ինչ էկածը մեծմէնաղէկներուն ձեռքէն, ու կելլիմ տուն կուգամ:

Պատմում են, որ առայիմ-թառայիմը նոր-տարու գիշերը յայտնուել է Հաջի Ստեփանեանց տանը. նա մտել է ծխնալոյզից և դուրս է եկել վառարանի բերանից: Այդ Հանգամանքը, որի մանրամասն պատմութիւնը իսկույն տարածուել է քաղսքում, այնպիսի սարսափ է ձգել բոլորի վերայ, որ այնուհետև ամենքը, նամանաւանդ մանուկները ահով-դողով են անցնե-

¹⁾ Պալապան—մեծ: ²⁾ Զօռ-խըշիմով—ստիպելով: ³⁾ Պաշլալել—սկսել: ⁴⁾ Չալել—նուագել: ⁵⁾ Ճոմպոզ տալ—գլխակոնձի տալ: ⁶⁾ Չաթալխալալ կայնեցունել—պլիսի վերայ կանգնեցնել: ⁷⁾ Եառ—բլուր: ⁸⁾ Չինըիս—այժմ: ⁹⁾ Քուզնի—դարբնոց: ¹⁰⁾ Թեփէ—զագաթ: ¹¹⁾ Հալեքէթ—աղմուկ:

լուս եղել Հաջի-Ստեփաննեց տան մօտով։ Մինչև անգամ նոյն լակ այդ տան մէջ ապրողներին են սկսել վախենալ երեխաները և սովորութիւն են արել Մուսա-Թառալիմ յորջորջում տալու նոցա։ Մուսա-Թառալիմը եղել է ահարկու դէմքով, երկար ու սպիտակ մազերով ու մորուքով և երկաթէ երկար եղունգներով։

Պատմում են նոյնպէս, որ մէկ անգամ Պալին Մելքոնը գնացել է Թոփտիից Չալթըր իւր ծերունի ազգականների տունը «ձեռք պահանելու» ու նոցա օրհնութիւնը ստանալու, որովհետև նշանուած է եղել և պատրաստուած է եղել կարգուելու։ Վերադարձին, երբ նա հասել է երկու գիւղի մէջ գտնուած «գեօլ» կոչուած տեղը, նորա լիտեւից ընկել է Ժիվոտը, «կոպչակի» — անուի ձև ընդունելով և շատ արագ գլորուելով։ Հասնելով նորան, նա նստել է նորա վերայ, ճնշել է իւր ծանրութեան տակ և ամբողջ գիշերը չարչարել ու ման է ածել նորան, այնպէս որ խեղճը հազիւ հազ կարողացել է միւս առաւօտ լեղասպատառ եղած տուն վերադառնալ։